

סימן סב

הצעה מעשית לחידוש מצוות פאה בזמן הזה

במטעים ובשדות

חשון תשע"ג

יכולים לשכור פועלים שילקטו עבורם? והאם יש הבדל בין פועל אחד לשניים ויותר? והאם יש הבדל בין שליחות לשכירות? ולסיום נברר האם עניי דורנו בכלל מוגדרים כעניים הזכאים ללקוט פאה.

א. הפירות והירקות החייבים בפאה

חמשה תנאים מנו חכמים לקיום מצוות פאה, כפי שכותב הרמב"ם (מתנות עניים פ"ב ה"א-ב):

א. "כל אוכל" (ולא צמחים שהם מאכל בהמה וכן להוציא בשמים ורפואה); ב. "שגידוליו מן הארץ" (ולא כמהין ופטריות הגדלים מהאוויר). ג. "ונשמר" (להוציא מינים הגדלים ללא זריעה ואינם נשמרים והם הפקר לכול). ד. "ולקטתו כולו כאחת" (שבשעת האסיף נאספים הפירות כולם בבת אחת ובעונה אחת, ולא כתאנה שפירותיה אינם בשלים כולם יחד בעונה אחת). ה. "ומכניסין אותו לקיום" (למעט פירות וירקות שמרקיבים ואין אפשרות להחזיקם זמן רב). ואין חיוב פאה אלא במין שקיימים בו כל חמשת התנאים הנ"ל.

וכתב הרמב"ם (שם הלכה ב'): "כל הדומה לקציר בחמש דרכים האלו הוא

שאלה:

לאחר שיעור שהתקיים ביישוב בנושא לקט שכחה ופאה בזמן הזה, שבו הסקנו שדינים אלו אינם נוהגים בימינו מכיוון שהעניים אינם מצויים בשדות והפירות הנשארים נרקבים ללא תועלת – הקשה אחד מן התושבים: הרי הא בהא תליא, הסיבה שהעניים אינם באים לאסוף את הפירות נובעת מהעובדה שלמעשה לא משאירים בהם את מתנות העניים. אבל אילו היו משאירים בשדה את המתנות, ובפרט את הפאה ששיעורה הוא אחד משישים, מכיוון שכיום ברוב היישובים מדובר בכמויות עצומות של פירות (שוויו של 'אחד משישים' מפירות מטע גדול יכול להסתכם בעשרות אלפי ש"ח!), סביר להניח שהעניים היו טורחים לבוא אל השדה ממרחק, ולכל הפחות היו שוכרים פועלים שיאספו ויובילו עבורם את הפירות!

תשובה:

בטרם נענה על עצם השאלה, מן הראוי להתייחס לעיקר חיוב פאה ולברר אלו פירות וירקות חייבים בפאה, ומהם התנאים ההלכתיים לקיום המצווה. לאחר מכן נדון בשאלות: האם העניים

לברר: א. מה דינם של ירקות ופירות שאינם משתמרים מאליהם אך ניתן לשמרם ע"י כבישה (מלפפונים וזיתי מאכל) או סחיטה (ענבי יין וזיתי שמן)? ב. מה דינם של פירות וירקות שניתן לשמרם בקירור למשך שנה (למשל: תפוחי עץ), האם הם נחשבים ל"מכניסם לקיום"?

בגמ' בפסחים (דף נ"ו ע"ב) נאמר: "אנשי יריחו היו נותנים פאה לירק ומיחו בידם חכמים. אמר רב יהודה אמר רב: הכא בראשי לפתות עסקינן ובמכניסו לקיום ע"י דבר אחר קמיפליגי אם שמיה מכניסו לקיום או לא". והר"ח פירש בפסחים דמכניסין לקיום ע"י דבר אחר היינו כבישה. וכן פסק החזו"א (הל' שביעית, הוספה לסי' ז') שפירות וירקות שדרך לכובשם בחומץ, אם כך הוא דרך אכילתם העיקרית, כמו לפת, מיקרי "מכניסו לקיום" וחייב בפאה, אבל אם רק מיעוטו עומד לכבישה פטור. ויש חולקים וסוברים שכבישה אינה יוצרת חיוב בפאה, מפני ש"מכניסו לקיום" היינו כמות שהוא.

נראה שלדעת הסוברים שכבישה אינה מגדירה את הפרי כמתקיים, קל וחומר ששימור בקירור אינו מגדיר את הפרי כמתקיים, שהרי תוחלת השימור בקירור נמוכה ואינה מועילה ליותר משנה, וכן הקירור אינו משנה את מהות הפרי ככבישה ואינו אלא פעולה חיצונית. ולכן גם לדעת הסוברים שכבישה מועילה, ייתכן ששימור בקירור גרוע ממנה ואינו מחשיב את הפרי כמתקיים (וכן שמעתי ממו"ר הג"ר יעקב אריאל שליט"א, דאם

שחייב בפאה, כגון התבואה והקטניות והחרובין והאגוזין והשקדים והרימונים והענבים והזיתים והתמרים בין רטובים בין יבשים וכל כיוצא באלו... השומים והבצלים חייבים בפאה שהרי מייבשין אותן ומכניסין אותן לקיום. וכן האמהות של בצלים שמניחים אותן בארץ ליקח מהן הזרע חייבות בפאה וכן כל כיוצא בהן".

שני התנאים האחרונים המוזכרים בדברי הרמב"ם, לקיטתו כאחת ומכניסו לקיום, מבטלים את חובת השארת הפאה מחלק ניכר מהפירות והירקות.

אם נפרש את התנאי "לקיטתו כאחת" כ'לקיטתו ביום אחד' - נמצא שתנאי זה ממצט רבים מן הפירות והירקות שלקיטתם מתמשכת כמה ימים. אמנם הרמב"ם (שם) נקט בכלל זה דוגמא של תאנים. המציאות היא שלקיטת התאנים מתמשכת כחודש, ולפיכך נראה שלדעת הרמב"ם כלל זה בא למעט רק פרי או ירק שלקיטתו מתמשכת זמן רב. וכן כתב ב'דרך אמונה' (מתנות עניים פ"ב ס"ק ד'): "ולקיטתו כאחת נקרא אף שהלקיטה נמשכת איזה ימים, ואף שיש הפסק מעט מקרי 'לקיטתו כאחת', אא"כ יש הפסק ימים רבים כמו פירות שחלוקין בטבען ושינויין ניכר להדיא שאין נגמרין כאחד".

התנאי החמישי, "מכניסו לקיום", ממצט לכאורה את כל הירקות ואת רוב הפירות, שמשך חיי המדף שלהם קצרים, ומותר את החיוב רק בפירות וקטניות המחזיקים מעמד זמן רב, כגון שקדים ואגוזים ובצלים ותפוז"א. בנוגע לכלל זה יש

האם מחויב החקלאי להוריד בעצמו את כל הפירות עבור העניים מחוסרי הרישיון, או שמא רק בפירות הדקל נאמר דין זה?

ולחלופין, יש לברר במקרה שבעל השדה חושש לנוק שייגרם לעציו ע"י העניים ומעוניין לקטוף עבורם בעצמו, האם רשאי הוא שלא להניחם לגעת בעציו ולחלק להם את פירות הפאה? (כלומר: לעשות לכתחילה כדין דיעבר).

מקור דין זה נמצא במשנה (פאה פ"ד מ"א): "הפאה ניתנת במחובר לקרקע, בְּדִלִית וּבְדַקֵּל בַּעֲה"ב מוֹרִיד וּמַחֲלֵק לַעֲנִיִּים. ר' שמעון אומר: אף בחילוקי אגוזים." דְּלִית פִּירוּשׁוֹ גַּפְן הַמּוֹדֵלִית (ע"ג עץ או כותל), וּנְחַלְקוּ בִירוּשָׁלַיִם (שם הלכה א') בהבנת טעם המשנה:

'מאן דאמר' אחד סובר שמכיוון שהפאה נקראת בתורה "פאת שדך" משמע שהיא ניתנת לעניים בעוד הפירות מחוברים לקרקע, והעניים צריכים לקצור לעצמם. ומכיוון שהיא שייכת לכל העניים בשווה, קטן כגדול, צריך לאפשר לכולם ליהנות ממנה שווה בשווה. ולכן בדקל ודליות שהקטן אינו יכול לקטוף את פירותיהם בעצמו חובה על בעל השדה לקוטפם בעצמו ולחלקם בעצמו.

ו'מאן דאמר' שני לומד זאת מריבוי ומיעוט הסותרים זה את זה: כתוב אחד אומר "לעני ולגר תעזוב" – כלומר אין צורך לקטוף עבורם אלא להניח להם לקטוף; וכתוב אחר אומר: "תעזוב אותם", כלומר את התבואה והפירות צריך להניח בידיים לפניהם! יישוב הסתירה הוא שהריבוי בא לרבות שאר

שימור בקירור נחשב ל"מכניסו לקיום" א"כ כיוון שאת הכול ניתן כיום לפסטר ולהכניס לקופסת שימורים א"כ הכול יחויב בפאה, וזאת לא שמענו).

ב. חיוב בעל הבית

למרוח ולקטוף עבור העניים

מעיקר הדין צריך להניח פאה בסוף השדה או המטע, ולאחר שגומר בעל הבית לקצור או לקטוף את שלו – מניח לעניים לקצור או לקטוף את שלהם. ובדיעבד אם עבר וקצר (או קטף) את כל השדה, צריך לתת לעניים ממה שליקט. ופסק הרמב"ם (הל' מתנות עניים פ"א ה"ב) שאפילו אם טחן את החיטים ואפה מהן פת, הרי זה נותן פאה מן הפת לעניים.

באילנות גבוהים במיוחד, כגון דקל, פסק הרמב"ם (שם פ"ב הט"ז) עפ"י הירושלמי (פאה פ"ד מ"א-ה'): "פאה של דלית ושל דקל שאין העניים מגיעים לבזו אותה אלא בסכנה גדולה, בעה"ב מוריד אותה ומחלק בין העניים. ואם רצו כולן לבזו אותה לעצמן בוזזין, ואפילו תשעים ותשעה אומרים לבזו ואחד אומר לחלק שומעין לאחד שאמר כהלכה ומחייבין בעל הבית להוריד ולחלק ביניהם".

בימינו, חוקי העבודה מחייבים כל חקלאי העובד במטע ונדרש במסגרת עבודתו לעלות על סולם (מעל 2 מטר) לעבור קורס בטיחות ולקבל רישיון עבודה. חקלאי שמתיר לאדם שאינו מורשה לטפס על עציו, למעשה הוא נחשב כמעסיק עובד ללא ביטוח תאונות.

גבוהים אלא הם כשאר אילנות". אך אם הטעם הוא מפני הסכנה, דין האגוז כדין הדקל, "דג"כ יש בהם סכנה מחמת שהם חלקים..."

וא"כ צריך עיון באילנות של ימינו, הגבוהים קצת ויש בהם קצת סכנה ואין יד גדול וקטן שווה בהם, האם על בעה"ב לקטוף ולחלקם או שצריך להשאירם באילנות.

ב'דרך אמונה' (הל' מתנות עניים פ"ב הט"ז) הביא את ב' הדעות: בס"ק קל"ה כתב: "אבל עץ של אגוזי פרך אע"ג שיש גם בו קצת סכנה בעלייתו כיוון שאין סכנה גדולה ואפשר ליזהר ממנו מצוותה להשאיר במחובר, וכ"ש שאר אילנות שאפשר ליזהר מסכנה". ולעומת זאת בס"ק קל"ד הביא: "וי"א שהוא הדין לכל האילנות הגבוהים שאין הזקן והחולה יכול להגיע אליהם". ובציון ההלכה (שם ס"ק ר"פ) ציין שמקור הי"א הוא רבנו נתן בשם בעל ספר המצוות (לרב חפץ גאון) והוא כמ"ד בירושלמי שאין הקטן מושל בהם כגדול, ושגם ה'יראים' (מצווה קכב) העתיק טעם זה.

לכאורה היה מקום להכריע במחלוקת זו ש"המוציא מחברו עליו הראיה" ולכן בעל השדה אינו חייב לטרוח מספק עבור העניים. אך נראה שבעניין זה אין לומר כך, שהרי כבר ביררנו שאם בעל השדה קוטף בעצמו ומחלק לעניים אינו מפסיד בכך את המצווה, ואדרבה, בכך הוא יקיים את המצווה בהידור רב יותר, ממה נפשך: אם להלכה הוא צריך לקטוף הרי שקיים את המצווה כהלכתה, ואם לאו –

עצים והמיעוט ממעט דקל ודליות. ו"מה ראית לרבות את אלו ולהוציא את אלו? אחר שריבה הכתוב ומיעט מרבה אני את אלו שאינן של סכנה ומוציא אני את אלו שהם של סכנה... ר"מ אמר כל האילנות סכנה, ורבנן אמרי אין סכנה אל הדלית והדקל בלבד".

נמצאנו למדים שיש מחלוקת מהו הטעם של המשנה: למ"ד הראשון הטעם הוא כדי ליצור שוויון בין העניים, ולמ"ד השני הטעם הוא למנוע סכנה מטיפוס על העצים. הנפקא מינה בין שני הפירושים תהיה לכאורה בעצים גבוהים הנוחים לטיפוס וסכנת הנפילה מהם נמוכה, אך אינם ניתנים להגעה לקטן. נפקא מינה זאת מצויה במטעים שלנו, שכדי להגיע לענפים הגבוהים נדרשת מיומנות מקצועית, ו"אין הקטן מושל בהם", אך מאידך סכנת הנפילה מהם אינה גדולה כנפילה מדקל.

בטעם התקנה קיימת סתירה ברמב"ם בין פירושו למשנה (שם) ששם ביאר לפי הטעם הראשון (משום שוויון הקטן והגדול), ולעומת זאת בהלכות מתנות עניים (פ"ב הט"ז) כתב שהטעם הוא משום סכנה. הרמב"ם אף מדייק ומוסיף שהחשש הוא ל"סכנה גדולה", ובכך לכאורה הוא מבאר מדוע להלכה אין חוששים לסכנה בעץ אגוז, מפני שסכנת הנפילה ממנו אינה גדולה.

מאידך, הגר"א בפירושו למשנה (שנות אליהו, שם) כתב נפק"מ הפוכה: אם הטעם הוא כדי להשוות קטן וגדול דין אגוז אינו כדקל, משום "דבחלוקי אגוזים קטן מושל בהם כגדול שהם אינם

לא הפסיד בכך את המצווה, לגמרי, שהרי בדיעבד מקיימים מצוות פאה גם מן האסוף, ויחד עם זה מועיל הוא בכך שמעודד את העניים לבוא לשדה ולקבל את חלקם וע"י כך הוא זוכה לקיים את המצווה כהלכתה. ובפרט בימינו, שהעניים אינם מצויים בשדות ומשום כך בדרך כלל לא זוכים לקיים את המצווה כהלכתה, אך אם בעל השדה יקטוף את הפירות ויניחם בארגזים זה יהווה תמריץ לעניים לבוא ולקחתם ובכך הוא זוכה לקיים את המצווה לכתחילה. והדבר בוודאי עדיף מהאפשרות שבעל השדה יחמיר ו'יהדר' שלא לקטוף בעצמו ועל ידי כך הפירות יישארו למאכל העורבים והעטלפים וכדו'.

ולעניין מעשרות – נראה שיש לחוש ולעשר (בלא ברכה) גם את פירות הפאה, אע"פ שפאה פטורה ממעשר, שמא בימינו כשהעניים אינם מצויים פקעה לגמרי חובת החיוב, ונמצא שהוא מכשיל את העניים באכילת טבל. (ולא שייך לומר כאן: ספק פאה – פאה, כפי שאומרת הגמ' לגבי לְקַט "ספק לְקַט – לְקַט" ע"פ דרשת חז"ל: "עני ורש הצדיקו" – צִדְקַת מְשַׁלְךְ וְתֵן לוֹ". שהרי כבר כתב על כך החזו"א (מעשרות סי' ז' סי"י) דדין זה לא נאמר אלא בשדה שבוודאי נתחייבה, ורק לאחר מכן נולד ספק אם זו הפאה וכדו', אבל כשהספק הוא האם בכלל נתחייבה השדה – הוי ספק ממון, והמוציא מחברו עליו הראיה, כלומר העני צריך להוכיח שהפירות חייבים בפאה, וכל זמן שהוא לא מוכיח זאת דיין ה'פאה' כדין שאר פירות

השדה].

עוד ייתכן, שהאילנות של ימינו גבוהים יותר מהאילנות שהיו בזמן חז"ל (בגלל השקיה מתוחכמת) ודינם שווה לדקל, ואם כן אף הרמב"ם ביד החזקה יודה לזה (והוי כעין ספק ספקא לחומרא).

ג. האם העני יכול לשבור פועל שיקטוף עבורו?

גם אם נסיק ונאמר שברוב האילנות אין בעל השדה חייב לקטוף את הפירות ולהניחם במקום נגיש לעניים ולכן מצוות פאה נעשית בלתי מעשית – אעפ"כ אין להסיק מכך שבימינו אין עניים מצויים בשדות, שהרי אם העני יידע שבעל השדה משאיר על העצים אחד משישים מפירותיו (ככ6 1, אחוז!) עבורו, מן הסתם יימצא עני שישמח לשכור פועל שילקט עבורו את אותו ה'אוצר' הממתין לו על העצים (שהרי הרווח ממחיר הפירות בוודאי גדול משכר הפועלים). אלא שאז יש לדון האם מותר לעני לעשות זאת, והאם אינו נחשב "לתופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים" שלא קונה מפני שמפסיד את העניים האחרים.

במשנה פאה (פ"ד מ"ט) מובא: "מי שלקט את הפאה ואמר הרי זה לאיש פלוני עני – ר' אליעזר אומר: זכה לו. וחכמים אומרים: יתננה לעני שנמצא ראשון". מחלוקת זו מבוארת בגמ' בב"מ (דף ט' ע"ב) דבעני שלקח פאה בשביל עני אחר כו"ע מודים שזכה לו, דמיגו דיכול לזכות לעצמו יכול לזכות גם לחברו. ולא נחלקו ר"א וחכמים במשנה

ע"ב) ששם מסופר על אדם שהיה חייב ממון ליימר בר-חשו ולעוד נושים, ומת אותו אדם והשאיר אחריו ספינה. אמר יימר בר-חשו לשלוחו: לך תפוס את הספינה בשבילי. הלך השליח ותפס אותה. ורב פפא ורב הונא בריה דרב יהושע שהיו גם הם נושים כסף באותו המת אמרו לשליח: אתה תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים "ואמר ר' יוחנן התופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים לא קנה" ולכן תפסו אותה בעצמם. משמע במפורש, שגם אם התופס לחברו התמנה לשליח על ידו, אין מועילה תפיסתו במקום שחב לאחרים. א"כ קשה על רש"י כיצד כתב "מאחר שלא עשאו אותו הנושה שליח לתפוס" והרי גם אם עשאו שליח לא יועיל?

ואכן רוב הראשונים חלקו על רש"י וסברו שאף בשליחות אין מועילה תפיסה, וכן פסק השו"ע (בחו"מ סי' ק"ה ס"א): "הלוה שחייב לשנים או יותר ואין לו כדי לפרוע לכולם, וקדם אדם אחד ותפס המטלטלים של לזה כדי לזכות לאחד מבעלי חובות, לא זכה, שכל התופס לבע"ח במקום שיש עליו חוב לאחרים, לא קנה, ואפילו עשאו שליח וכתב לו הרשאה".

אמנם הש"ך (בשו"ע שם ס"ק א) יישב את רש"י וז"ל: "אלא נראה לי כוונת רש"י דפשיטא בדבורא בעלמא שאומר לו לתפוס לא הוי שליח, וכדמוכח ממתני' דתנה לי. אלא מה שכתב רש"י 'מאחר שלא עשאו שליח לתפוס' כוונתו ששכרו להיות שלוחו לתפוס, וכוונתו

אלא בעשיר הקוטף לצורך עני - לדעת ר"א זכה לו, דאמרינן 'תרי מיגו': אילו רצה הוא יכול היה להפקיר את נכסיו בשעה זו ולהיות עני, ומכיוון שיש לו צד של זכייה לעצמו יכול לזכות גם לאחרים. וחכמים חולקים וסוברים ש'מיגו' אחד אמרינן 'תרי מיגו' לא אמרינן, ולכן עשיר שלקט בשביל עני אינו זוכה לו. מכאן משמע שהעני אינו יכול לשכור פועל שאינו עני כדי שיזכה עבורו בפאה. וכן פסק הרמב"ם (שם פ"ב הי"ט).

אמנם גם לדעת חכמים הדברים אינם מוחלטים, שהרי בגמ' (ב"מ שם דף י"ע"א) מובא: "רב נחמן ורב חסדא דאמרי תרויהו: המגביה מציאה לחבירו לא קנה חבירו. מאי טעמא הוי תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים והתופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים לא קנה". וביאר רש"י (שם ד"ה הוי תופס): "כאדם הבא מאליו ותופס ממון חבירו בשביל חוב שיש לאחר עליו ובא לקדם עד שלא יתפסנו בעל חוב אחר, ונמצא תופס זה חב בתפיסתו זאת את הנושים האחרים". אלא שהוסיף רש"י שם (בד"ה לא קנה) שהסיבה שלא מועיל לתפוס לחבירו הוא "מאחר שלא עשאו אותו הנושה שליח לתפוס", ומשמע שאם היה עושה אותו שליח ולא היה בא מעצמו אלא מכח משלחו - תפיסתו הייתה מועילה. ואם כן גם לענייננו, פועל שנתמנה ע"י העני יוכל לקטוף עבורו אע"פ שמפסיד את שאר העניים!

אמנם התוס' (שם ד"ה תופס לבע"ח) הקשו על רש"י מגמ' בכתובות (דף פ"ד

יכולה להפוך את המציאות למציאות שבה "עניים מצויים", שהרי בפועל עני רגיל שיעשה כן יישאר בהפסדים ולא יוכל לכסות ברווחי הפירות את שכר הפועל. רק מי שמצוי ובקי במערכת השיווקית יכול להפיק רווחים מתוצרת חקלאית בכמויות סיטונאיות, אך העני שיש לו כמות מועטת יחסית ואינו בקי במסחר, בכלל לא ברור שיצליח למכור את סחורתו ברווחיות. אולם חקלאים מהיישוב הציעו, שבעל השדה (או בעל הבצרת וכדו'), הוא בעצמו ישמש כשכיר של העניים ויקטוף עבורם את חלקם, ולאחר מכן יקנה מהם אותו בחזרה.⁸ התשלום שישלם בעל השדה לעני יתקזז עם שכר הטרחה שהעני חייב לו. ובדרך זו העני יכול להרוויח מהפאה סכום כסף נאה ולא יצטרך לעסוק במסחר שאינו בקי בו. ואע"פ שקיום מצוות פאה בדרך שכזו יש בה מעין 'הערמה', מפני שבפועל בעל השדה (או בעל הבצרת וכדו') עובד כדרכו, אך בעולם ההלכה אנו משתמשים בהרבה 'הערמות' כדי להיפטר ממצוות בגלל תנאי שעת הדחק וכדו' (כגון מכירת חמץ, מכירת מבכירות, היתר עיסקא ועוד) ומדוע לא 'להערים' כדי להתחייב במצווה נדירה, ובפרט שבסופו של דבר גם העני מרוויח ממנה ואולי אף יוכל בדרך זו לצאת מעניותו?

אלא שבפתרון המוצע ישנה בעיה הלכתית נוספת: את הפאה צריכים העניים לקצור בידיים (משנה פאה פ"ד, טו), ואילו בעל השדה קוצר את כל

רש"י בזה דלא תקשי מאי משני התם בפרק קמא דמציעא שאני פועל דידו כיד בעל הבית והא פשיטא דאין פועל משועבד לבעל הבית כעבד כנעני דנימא דהוי כיד בעה"ב עצמו דהא מציאת עבד עברי לעצמו, אלא ודאי שאני פועל ששכרו ללקט מציאות... דהוי ידו כידו. כן נראה לי כוונת רש"י. וא"כ לא קשיא מהך דיימר בר-חשו... דהתם רק אמר לשלוחו ולא שכרו לכך. ועפ"י זה מוכח דמי ששכר לאחד שיתפוס בעדו מבעל חוב ותפס קנה, אפילו במקום שחב לאחרים. ונראה שכל הפוסקים מודים לזה לדינא... וכן נראה לי ברור. וכן הביא דבריו בעל 'נתיבות המשפט' (שם) ופסק כהש"ך.

לפי פסק הש"ך וה'נתיבות' נראה שבימינו אין אפשרות לטעון שהעניים אינם מצויים, שהרי אם הם אינם מצויים בגופם בשדה, הפועלים שיכולים להיות שלוחיהם בכל רגע מצויים בשדה, וכל הסיבה שהם לא התמנו ע"י העניים לשלוחיהם היא רק בגלל ההרגל שנהגו בימינו שלא לחלק פאה לעניים. אבל אם יוכרז שכל עני יכול לשלוח שליח לקטוף עבורו, לא יחסרו עניים שיקפצו על המציאה. (למעשה, השליח יכול להיות אותו פועל או חקלאי שבעל השדה שכר אותו לקטוף את כל השדה [בקומביין, בצרת וכדו'] מלבד חלק הפאה שבו, ואת חלק הפאה הוא יעשה כשכיר של העני!).

אמנם אפשר לטעון (כפי שטענו חקלאים ביישובנו) שטענה זו אינה מעשית ואינה

א. הערת הגר"א נבנצל שליט"א: בעל השדה אינו יכול ללקוט לעני, כי אין לו מיגו דאי בעי זכי לנפשי, שהרי יש לאו להזהיר עני על שלו, ע"י רש"י ב"מ ט' ע"ב ד"ה מי.

אכן בקטיף ידני, שבעל השדה שוכר פועלים רבים לקטוף בידיים את פירות השדה, יש לדון האם ניתן לעני לשכור כמה פועלים, עפ"י פסקו של הש"ך, או רק פועל אחד?

ונראה שההיתר של שכיר לתפוס עבור העני הוא רק בפועל אחד, מדין "ידו כיד הבעלים", אך אם שוכר פועלים רבים הרי הוא "תופס לבעל חוב במקום שחב לאחרים"², ומכיוון שישנם עניים אחרים אסור לו לעשות כן וכן הסכים מו"ר הגר"י אריאל שליט"א.

ד. האם ישנם כיום עניים הזכאים בפאה?

לאחר שמצאנו דרך הלכתית להחשיב את העניים כמצויים בשדות ואולי ע"י כך לחדש בימינו את חיוב קיום מצוות פאה, עלינו לברר מי נחשב ל"עני" מבחינה הלכתית, והאם אכן קיימים בימינו עניים כאלה.

הרמב"ם (מתנות עניים פ"ט הי"ג) פסק: "מי שיש לו מזון שתי סעודות, אסור לו ליטול מן התמחוי. היו לו מזון ארבע עשרה סעודות, לא יטול מן הקופה. היו לו מאתיים זוז, אע"פ שאינו נושא ונותן בהם, או שיש לו חמישים זוז ונושא ונותן בהם, הרי זה לא יטול לקט שכחה ופאה ומעשר עני. היו לו מאתיים חסר דינר, אפילו אלף נותנין לו כאחד, הרי זה מותר ליקח. היו בידו מעות והרי הן עליו חוב או שהיו ממושכנים לכתובת אשתו, הרי זה מותר ליקח".

ומבואר במפרשים שמאתיים זוז הרי זו

שדהו בקומביין! וכך פוסק הרמב"ם (מתנות עניים פ"ב הט"ו): "ואין קוצרין אותה במגלות ולא עוקרין אותה בקרדומות כדי שלא יכו איש את רעהו". ואכן ב'הלכתא גבירתא' (לבעל ה'תפארת ישראל') למד ממשנה זו שאסור לבצור עם ברזל כלל ורק בידיים הותר.

אך מתוך לשון המשנה והרמב"ם מוכח שהאיסור הוא רק כאשר ישנם הרבה עניים המתנפלים על הפאה, שאז קיימת סכנה שהם יפצעו אחד את השני (וכן הקשה ה'בדרך אמונה' [שם] על ה'הלכתא גבירתא'), אך כאשר רק בעל השדה עובד עבור העני, לא קיימת סכנה זו. ואכן אם יבואו עניים אחרים וירצו לבצור בעצמם, יצטרך אותו העני ששכר את בעל השדה לחלוק את הפירות עם אותם העניים, ולהתחלק ברווחים, וכפי שכתב הרמב"ם (שם): רצו העניים לחלק אותה ביניהם, הרי אלו מחלקים". ואמנם אם ירצה אחד העניים לקחת לעצמו חלק מן הפירות ולקטוף בצורה ידנית ולוותר על השותפות בעסקה, הרשות בידו והדין עימו, כפי שכתב הרמב"ם בהמשך דבריו שם: "אפילו תשעים ותשעה אומרין לחלק ואחד אומר לבוז, לזה האחד שומעין שאמר כהלכה". אמנם מבחינה מציאותית מסתבר שכל העניים שיגיעו לשטח יעדיפו להתחלק ביכול במסגרת העסקת בעל השדה (או בעל הבצרת וכדו'), מאשר לקטוף לבדם ולהרוויח פחות, וממילא סר החשש שמא יכה איש את רעהו.

ב. הערת הגר"א נבצל שליט"א: וכי בעה"ב המעסיק פועלים רבים אין ידם כידו?

שהלומדים ב'כולל' או בישיבה ויש להם שם שכירות קבועה כל חודש כדי צרכם לחודש זה, כיון שהנהלה לא התחייבה לתת להם, אלא אם יהיה להם, ואם לא יהיה להם אי אפשר לתובעם לדין, או שהרשות ביד הנהלה לשלחם כשירצו, דינם כעניים ממש המתפרנסים מן הצדקה ומותר להם ליטול צדקה ולקט שכחה ופאה ומעשר עני אם אין להם מאתים זוז. אבל אם הנהלה התחייבה ליתן גם משלהם אם לא יהיה להם, וגם א"א לסלקו תוך השנה, אז הוי כאילו יש להם פרנסה לשנה וכן כל כה"ג".

ועפ"י הדברים הנ"ל נראה שכיום ודאי שישנם עניים שאין להם פרנסת שנה. ואע"פ שרוב האנשים יכולים היום לפתוח עסק גם ללא קרן ע"י נטילת הלוואה – לא מצאנו שהיכולת לקחת הלוואה מפקיעה מן העני את הזכות לקבל צדקה, ובפרט שבימינו מצויים אנשים רבים שהסתכרו כלכלית ונכנסו לחובות, ואף אם ייטלו הלוואה, יקפצו עליה נושים רבים ולא יוכלו להשתקם ממנה.

ואף אם העני מחזיק בית או רכב שנתרו בידו – אינו חייב למוכרם, כפי שפסק הרמב"ם (שם הלכה י"ד): "עני שצריך ויש לו חצר וכלי בית, אפילו היו לו כלי כסף וכלי זהב, אין מחייבין אותו למכור את ביתו ואת כלי תשמישו, אלא מותר ליקח, ומצווה ליתן לו". ורק דבר המוגדר כ'מותרות' צריך הוא למכור, אך בית וכלים בסיסיים אין צריך למכור. ומי שגר בישוב ספר ועבודתו רחוקה מביתו, ודאי שרכב יחשב לכלי תשמישו שלא

פרנסה לשנה ומי שאין לו את זה הרי הוא נחשב לעני. אך כבר פסק הטור בהלכות צדקה (יו"ד סי' רנ"ג ס"ב) "ויש אומרים שכל אלו השיעורים לא נאמרו אלא בימיהם, שהיה להם קופה ותמחוי והיו מחלקים מעשר עני בכל שנה (נראה שכוונתו למעשר כספים, שהרי מעשר עני נוהג רק בשנה השלישית והשישית לשמיטה. י.ו.), והיו נוטלין לקט שכחה ופאה, לפיכך שיערו שמי שיש לו מאתיים זוז לא יטול לפי שיכול לעבור בהן שנה, ולשנה הבאה יהיה לו ממה לחיות, שהרי יש קופה ותמחוי ומעשר עני ולקט שכחה ופאה. אבל האידנא שאין כל זה, יכול ליטול עד שיהיה לו קרן להתפרנס מן הריווח. תדע לך שהרי יש חילוק בין אם נושא ונותן שאז אפילו אם יש לו חמישים זוז לא יטול לפי שאפשר לו להתפרנס מן הריווח אלמא הכל לפי העניין. ואפשר כי בימיהם היתה ההוצאה מעוטה ואפשר להתפרנס בריווח של חמישים זוז אבל האידנא אי אפשר. והכל לפי המקום והשעה". וכן פסק השו"ע (שם ס"ב).

ועפ"י פסק החזו"א (הובא בקונטרס הלכות תרומות ומעשרות לרבי זליג שפירא, הודפס מחדש בספר 'דרך אמונה' בסוף ח"ג) לגבי מעשר עני: "ועני הוא כל שאינו מסודר בפרנסתו שיש בה כדי מחייתו". ועפ"י פסק ב'דרך אמונה' (מתנות עניים פ"ט הי"ג ס"ק פ"א) שבזמן הזה יכול ליטול עני לקט שכחה ופאה עד כדי שיהא לו קרן כדי שיתפרנס מהריווח. והוסיף ב'ביאור הלכה' (שם ד"ה היו לו): "נראה

ייתן לו כסף בשווה ערך של הפירות, ובנוסף ייתן לו מעשר מרווחיו האישיים לאחר ניכוי הוצאותיו? (כך נשאלתי ע"י חקלאים מיישובנו, שאם כל העניין הוא להוסיף רווח לעניים, נוסיף זאת במסגרת ה'מעשר כספים', ולשם מה כל ה'סיבוך' של מצוות פאה בדרך זו?)

ונראה לומר ששאלה זו ניתנת להישאל על כל מצוות מתנות עניים – לשם מה ציוותה התורה כל כך הרבה מצוות של מתנות עניים, על כל דיניהם השונים, ומדוע לא הסתפקה בציווי כללי: "וכי ימוך אחיך... והחזקת בו" – הכולל מצווה לדאוג לעניים ולכל צרכם, וכל המצוות יכללו במצווה אחת של מצוות צדקה?

שאלה זו באה לידי ביטוי, במצוות וידוי המעשרות. במסכת מעשר שני (פרק ה' משנה י"א) מובא דין שהתורם מעשר עני שלא כהלכה, כגון שהפריש ממין על שאינו מינו, או שתרם מן המחובר על התלוש וכדו' – אינו יכול להתוודות, משום שאינו יכול לומר "עשיתי ככל מצוותך אשר ציויתני". ונשאלת השאלה: הרי בסופו של חשבון העני קיבל את אותו סכום ולא פחות (וייתכן שקיבל דבר משובח יותר), ואם כן מדוע הקפידה התורה עליו עד שאינו יכול לקיים את מצוות הוידוי ולבקש בעבורה ברכה מאת ה' ("השקיפה ממעון קדשך וכו'")?

ועונה על כך מרן הרב קוק זצ"ל בעין איה (מעשר שני ס"ק י"ז) שבכך ניכר אלוקיותן של המצוות לעומת מעשה אנושי שכלי. אילו היו המצוות נובעות

מחויב למוכרם.

ואם אין ברשותו רכב, וע"י רכישת רכב יוכל להשיג פרנסה – בוודאי שמותר לו לקנות רכב ומצוות צדקה היא לסייע עבורו בכך. ואמנם בעבר, הפאה הייתה מיועדת לעניים שאין להם מה לאכול אשר לקטו את החיטים ללחמם ואת הפירות לסעודתם, אך קיומם (הנדיר יחסית) של עניים אלו אינו מונע מעניים אחרים שמגיע להם על פי דין להתפרנס מן הצדקה, לקבל את המגיע להם.

גם הגרש"ז אורבך זצ"ל הסכים עם דברי ה'דרך אמונה' המובאים לעיל ופסק שתלמידי ישיבה מוגדרים כעניים, מכיוון שאין להם פרנסת שנה, ומותר לתת להם מעשר עני. וא"כ גם את מצוות פאה נוכל לקיים בשליחותם ובשכירותם של בני ישיבה, ובכך נוכל להרוויח רווח כפול של מתנות עניים ושל תמיכה בלומדי תורה. (כפי שאנו מקיימים כיום מעשר עני ע"י שטר הלוואה לבני ישיבות וכדו').

ה. מצוות פאה ומעשר כספים, מה עדיף?

לכאורה הפתרון שהצענו לעיל הגורם 'להחיות' מחדש את מצוות פאה נראה כתמוה – מדוע לשקוד לחדש את המצווה, הרי אם מטרת התורה היא לפרנס את העניים, הרי שניתן לקיים זאת ע"י כספי מעשר כספים הניתן בלאו הכי. ואם תאמר שע"י קיום מצוות פאה מרווחים העניים יותר – מדוע שלא נגלם את ההפרש במסגרת נתינת מעשר כספים, כלומר: במקום לתת פירות לעני,

הם נותנים לה את כל זיוה, הדרה וקיומה".

ואף לגבי שאלתנו נאמר כן: אילו מצוות פאה הייתה באה רק כדי לספק את צורכי העניים מצד המחויבות החברתית והערבות ההדדית, היה ניתן להסתפק בנתינה כספית ולוותר על מצווה זו. אך מכיוון שיסוד המצווה הוא בשכל האלוקי, יש לקיימה כמצוותה, כפי שנצטוינו בתורה, שרק אז תפעל המצווה את כל השפעותיה הרוחניות, שהרי אף במצוות שכליות יש בהם טעמים נסתרים שאין יד כל אדם משגת, ועל כן יש לקיימה על פי הציווי האלוקי בדרך זו דווקא.

על המשנה בפאה (פה"מ"ו) האומרת: "מי שלא מניח את העניים ללקוט, או שהוא מניח את אחד ואחד לא, או שהוא מסייע את אחד מהם – הרי זה גוזל את העניים. על זה נאמר: 'אל תשג גבול עולים'" – מבאר מרב הרב זצ"ל בעין איה (שם אות ב'): "התורה ציוותה דווקא לעזוב לפני העניים את הפאה, והם ילקטו כאדם המלקט בתוך שדהו, להורות שהנתינה לעניים איננה בתור יתרון נדיבות והכמרת רחמים מצד הנותן, כי אם הוא חוק ומשפט חיובי, וזה שקצבה להם התורה הוא ממש חלקם".

הרעיון הצפון בזה הוא להוציא מלב בני אדם החושבים שהעניות היא רק דבר רע וכישלון, ושהעניים אינם אלא נצלנים הנהנים מהחברה ואינם תורמים לה. על ידי מצוות פאה מתברר שגם לעניות יש תפקיד בעולם וכלשונו של הרב בעין

מצד החסד והחמלה על הדל, אז אכן אין משמעות לפרטי הנתינה והעיקר שהעני יתפרנס ממנה. אך מכיוון שהמצוות הן מצוות ה', ואינן רק חסד וחמלה אנושיים, יש לנו לקיימן בדקדוק הראוי עד לפרטי פרטיהן.

ומשום חביבותם של הדברים נביאם בלשונו בעין-איה: "המצוות צריכות שיפעלו פעולתן בשמים: בתכליתן הפרטית המכוונת בכל מצווה ומצווה, ועוד יותר ברישומן שהן מצוות אלוקיות, שזה הרושם פועל הרבה על הלב לקדשו ולטהרו, ונותן ג"כ לעצם המצווה צביון קדושתה הראויה לה, ופועל ג"כ על עומק הדברים בנפש באופן שיעמדו לעד כי "דבר אלוקיני יקום לעולם". ובמה איפוא תהיה ניכרת ההבלטה שהן מצוות ד'? רק בשמירת הדברים בדקדוק נמרץ עם פרטים רבים ודקדוקים מוגבלים, שלולא היו מצוות נימוסיות (פירוש: שכליות) שתעודתן גלויה לפי תכליתן, לא היה כ"כ מקום לקפידות ועיכובים כאלה. ורק באלה הדקדוקים הנפלאים, תחול על המצווה ועל פועלה רוח ד', שיכיר וירגיש שבמצות ד' הוא עסוק, אע"פ שחלק מתכליתה וטעמה אולי יהיה גלוי לפניו, אבל הלא עליו לדעת כי מי שחכמתו אין חקר, הוא צָוֶן... ע"כ הדקדוקים מורים שאנו נמשכים בעבודות האהבה לתכלית המצות, לא כפי ציורנו החלש והמצומצם, כ"א כפי רוחב הדעה האלוקית... וע"כ הן נמסרות להגבלה אלוקית, אע"פ שלפי השקפה אנושית שטחית בטעם המצווה, לא היינו נזקקים לאלה הדיוקים, ע"כ דוקא הם

לעניים ובפרט לישרים שבהם, בשימם אל לב את ערך פעולתם אל הכלל במצבם המר להם מאד, "שתה וישכח רישו" למען יאמץ רוחו לשאת את סבל עוניו, ועלינו, הנהנים מהשפעתו הרוחנית, להמציא לו גם את האמצעי להנעים חיי עוניו כפי האפשרות".

אמנם מלבד הטעמים הנסתרים שבמצווה אלוקית זו, נראה שגם על פי הנגלה ישנה עדיפות מסוימת למצוות פאה על פני מצוות מעשר כספים והדומים לה – שאינה דומה צדקה הניתנת לעני ביד ויש בה "נהמא דכיסופא" למצוות פאה, שהתורה הגדירה שקצה השדה הרי הוא ממון עניים ואין לבעה"ב טובת הנאה בכך ולא יכול לבחור את העני ולעני יש פחות בושה בכך, שהרי הוא נוטל מתוך שלו.

נמצאנו למדים שישנה במצוות פאה עניינים רבים הנלמדים ביחס לעניות בכלל שלא היו יכולים להילמד ממצוות צדקה רגילה (כמעשר כספים וכדו') והיא עצמה סיבה להשתדל ולהתאמץ להחזיר עטרה ליושנה ולחדש את קיום מצוות פאה בכל דרך.

ואחר כתיב זאת, מצאתי ב'ספר חסידים' לרבי יהודה החסיד (סי' ק"ה) שכתב: "כל מצוה שאין לה דורש ואין מי שיבקש אותה – תדרשנה, לפי שהיא כמת-מצוה. ומצוה שאין לה רודפים – רדוף אחריה לעשותה, שהמצוה מקטרגת ואומרת: כמה גרועה אנוכי שנתעלמתי מכל וכל". בניסיון זה ליישם מחדש את מצוות הפאה בארצנו, זוכים אנו לקיים את מצוותו של החסיד,

איה: "ודאי כמה מדות טובות נמשכות ממנה, הטבת המדות האנושיות וריכוך קושי הלב, ועצם נטיית ההתנדבות וההשתתפות בצערו של חבירו, והיציאה אל הפועל אהבת הטוב והחסד... עד שהעניים בעניותם הם ג"כ נוטלים חלק בעבודה האנושית הכללית, להביאו לתכליתו המאושרת כמו כל העובדים כולם. ע"כ צריך שתהיה למתנתם צורה של משפט, כנוטל את שלו, מדין, לא צורה של חסד וחנינה" (שם).

[עפי"ז מסביר מרן הרב זצ"ל (עין איה שם אות ג') מדוע ישנו מצוות פאה גם בענבים שבד"כ רובם ניטעים לשם יין, והרי יין זה מותרות, ומדוע צריכים זאת? ומבאר הרב זצ"ל שרק דעה מוטעית הסוברת שאין בעניות רק חלישות וחסרון ושהעניות היא מעמסה על הציבור – אין לתת להם אלא את המינימום בכדי לחיות. "אמנם תורתנו הקדושה שהיא תורת חסד, צוה לנו לתן לעני יד מחסורו אשר יחסר לו" (דברים ט"ו, ח') ופירשו חז"ל: 'אפילו סוס לרכוב עליו ועבד לרוץ לפניו' (כתובות ס"ז ע"ב), כשהורגל בכל בעת שהיה לאל ידו. והחיוב בא מצד ההכרה על ערך הפעולה שבא אל הכלל מעוניו של זה, א"כ הוא (העני) עובד את הכלל בגורל חייו המרים, וכמה ראוי לאמצו. ע"כ בהיותנו עסוקים לא בפאה של תבואה, דבר של הכרח חיי נפש, כ"א בגפן יין שבא רק לשמח לבב אנוש, אשר הרחוקים מצדקה יחליטו כי לא יאתה שמחה כ"א לעליזי גאווה נטילי כסף. ובאמת ראויה היא מאד שמחת הנפש

ייהנה מן הצדקה.
ט. תלמידי ישיבה המתפרנסים ואוכלים ולנים בישיבה – הרי הם נחשבים לעניים ויכולים ליטול פאה.
י. מן הראוי 'להחיות' את מצוות פאה כהלכתה ולא להסתפק בנתינת שוויה בממון בנוסף על מעשר הכספים, ויש בזה גם נימוקים רוחניים נסתרים, וגם נימוקים שכליים.
יא. אכן כשהצענו את קיום מצוות הפאה לחקלאים (בימי מסיק הזיתים), חלקם הביעו התעניינות ואף רצון בקיום מצווה זו, ואנו תפילה להשי"ת שבזכות לימוד וההשתדלות במצווה זו, נזכה להוציאה מן הכוח אל הפועל הלכה למעשה בקרוב ברמת הגולן ת"ו ובשאר חלקי ארצנו. ועוד חזון למועד.
ונזכה שבזכות מצוות אלה נהיה נטועים בגבולנו ולא נינטש עוד מעל אדמתנו, אכ"ר.

ולהחיות את מצוות הפאה שנעזבה ונעשתה כמת-מצוה.

ו. סיכום

א. פאה נוהגת בפירות וירקות שלקיטתם כאחת ונשמרים לקיום, ובישובנו ניתן לקיים פאה במטעי הזיתים ענבים ושקדים. כמו"כ בשדות החיטה תפוחי אדמה בצלים ושומים.
ב. פירות המתקיימים רק ע"י איכסון במקררים אין נוהג בהם דין פאה.
ג. מהתורה אין לפאה שיעור ורבנן קבעו אחד לשישים שזה 1.6% מן המחובר.
ד. בעצים גבוהים כדקלים שיש סכנה בלקיטתם – על הבעלים מוטלת החובה לקוטפם ולהניחם בארגזים לפני העניים.
ה. גם בימינו, שהחקלאות התרחקה ממקומות היישוב והעניים אינם מצויים בשדות, ניתן לשוב ולחדש את מצוות הפאה, לפחות בצורה חלקית.
ו. מותר לעני לשכור פועל בשכר שיקטוף או יבצור או ימסוק עבורו את פירות הפאה. אך אין לעשות זאת בשליחות בחינם אלא בשכירות. כמו"כ אסור לבעל השדה להעדיף את העני ששכרם על פני עניים אחרים, שהרי הפאה היא ממון עניים ואין בה טובת הנאה לבעלים.
ז. הפאה אינה קדושה, ומותר לעני למוכרם או לעשות בהם כל העולה על רוחו.
ח. גם כיום ישנם עניים הזכאים בפאה – כל אדם שאין לו פרנסה למשך שנה, או אדם שנקלע לחובות. עני אינו מחויב למכור את ביתו וכלי תשמישו בטרם